

Tytuł

Artystka odnaleziona – rekonstrukcja biografii i twórczości Zofii Wichman (1896–1919)

Autor

Agnieszka Salamon-Radecka

Źródło

MIEJSCE 9/2023

DOI

<https://doi.org/10.48285/ASPAW.29564158.MCE.2023.9.6>

URL

<http://miejsce.asp.waw.pl/artystka-odnaleziona-rekonstrukcja-biografii-i-tworczosci-zofii-wichman-1896-1919/>

Abstrakt

W 1964 roku do Muzeum Narodowego w Poznaniu trafił zespół prac na papierze przypisywany Marii Nicz-Borowiakowej, będący fragmentem zbiorów pochodzących z jej domu rodzinnego. W wyniku badań Maryli Sitkowskiej z 2012 roku i autorki niniejszego tekstu z lat 2017-2022 wskazano wśród nich dzieła w rzeczywistości stworzone przez jej przyjaciółkę, Zofię Wichman (1896–1919). Artykuł ten jest próbą rekonstrukcji biografii i twórczości wcześniej zmarłej i zapomnianej artystki, nie wyczerpuje jednak tematu. Badania archiwalne ujawniły niewiele dokumentów bezpośrednio z nią związanych. Wzbogacone analizą zachowanych szkicowników, rysunków i fotografii z archiwum rodzinnego Nicz-Borowiakowej oraz nielicznymi informacjami zawartymi w literaturze przedmiotu, pozwoliły wydobyć z mroków niepamięci sylwetkę aktywnej na wielu polach artystki. Jednak próby odpowiedzi na jedno pytanie skutkowały postawieniem kolejnych, w dalszym ciągu nierozstrzygniętych, jak kwestia dokładnej daty i miejsca narodzin Wichmanówny; w materiałach źródłowych odnaleziono za to dwie daty jej śmierci: 26 maja i 6 czerwca 1919. Nieznana jest natomiast przyczyna zgonu – wiadomo jednak, że liczyła sobie wówczas 23 lata. Była córką Marianny z Marszałkowskich i Antoniego Wichmanów, miała siedmioro rodzeństwa – trzy siostry (Lucynę, Helenę i Marię Jadwigę) oraz czterech braci (Józefa, Mariana, Tadeusza i Kazimierza Wiktora). Jej ojciec był cenionym ogrodnikiem i dendrologiem, pracował w Parku Aleksandryjskim na warszawskiej Pradze. Przyszła artystka uczyła się najprawdopodobniej w warszawskiej pensji Tołwińskich, gdzie zaprzyjaźniła się z Marią Niczówną. Po śmierci Antoniego Wichmana w 1913 roku szybko się usamodzielniała i do końca życia pracowała jako nauczycielka warszawskich szkół miejskich. Jednocześnie kształciła się artystycznie – najprawdopodobniej na kursach rysunkowych w warszawskim Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej (przed 1916 rokiem) oraz w Warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych, w pracowni Stanisława Lentza (w latach 1916–1919). Dzięki umiejętnościom zdobytym na kursach muzealnych, ok. 1917 r. uczestniczyła w pracach nad dekoracjami ściennymi w pałacu w Więslawicach. Podobnych prac mogła wykonać więcej, w innych, nieustalonych jak dotąd, miejscach. Nieliczne zachowane rysunki i szkice Wichmanówny wskazują na jej duży potencjał twórczy i pozwalają domniemywać, że gdyby nie przedwczesna śmierć, zasiłaby środowisko warszawskiej awangardy.

W latach 60. XX wieku do zbiorów Muzeum Narodowego w Poznaniu¹ trafiły prace na papierze przypisywane Marii Nicz-Borowiakowej, pochodzące z jej domu rodzinnego². W 2012 roku Maryla Sitkowska w trakcie kwerendy prowadzonej w związku z wystawą poświęconą warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych³ zauważyła, że jeden ze szkicowników mających należeć do Nicz-Borowiakowej⁴ został podpisany przez Zofię Wichman i opatrzony datą 1916 rok, co stanowiło podstawę do zmiany jego atrybucji.

Il. 1. Autor nieznany, *Portret Zofii Wichman*, przed 1919, fotografia, zbiory prywatne.

Artystka była w latach 1916–1919 koleżanką Niczówny⁵ z pracowni Stanisława Lentza w Warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych⁶. Podczas prac nad pierwszą monograficzną wystawą Nicz – Borowiakowej⁷ dzięki porównaniu przypisywanych jej zachowanych do dziś dzieł ze wspomnianym szkicownikiem można już było Wichmanównie⁸ przyporządkować kolejne rysunki i szkicowniki⁹, obecnie znajdujące się w zbiorach nie tylko MNP, ale także poznańskiej Fundacji Signum oraz potomków Nicz-Borowiakowej¹⁰.

Do cech charakterystycznych ołówkowych i kredkowych prac Wichmanówny należy przede wszystkim specyficzny, syntetyczny kontur o dekoracyjnym walorze, którym budowała trójwymiarowe przedstawienia.

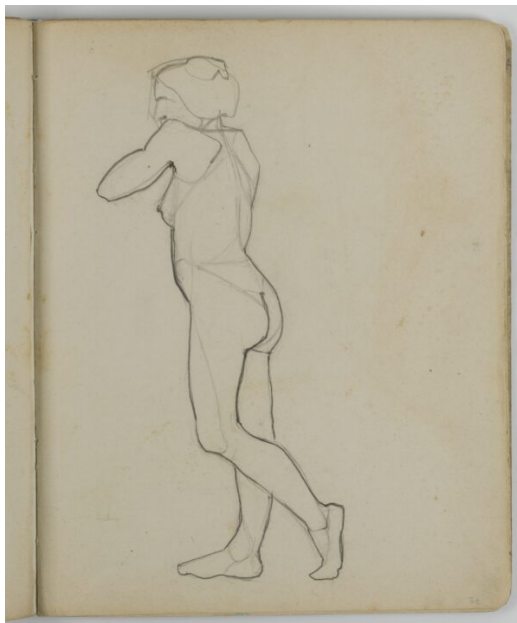
Il. 2. Zofia Wichman, *Wiejska chata w Podczachach*, 1917, kredki, papier żeberkowy, 31,2 x 45,8 cm, zbiory prywatne.

Nie odnajdujemy go w kilku zachowanych akwarelach jej autorstwa¹¹, ale sposób nakładania plam barwnych przypomina kreskowanie, jakiego artystka używała w kolorowych kompozycjach kredkami¹².

Il. 3. Zofia Wichman, *Miechunka rozdęta*, karta 24. ze *Szkicownika*, ok. 1918, ołówek, kredki, papier, 17 x 23,4 cm, dzięki uprzejmości Muzeum Narodowego w Poznaniu.

Tematyka tych prac jest wyraźnie zindywidualizowana – oprócz akademickich, niemal szkolnych aktów i portretów, które zdecydowanie przeważają Wichmanówna z upodobaniem rysowała kwiaty, zwierzęta i architekturę – niekoniecznie tę najbardziej spektakularną, raczej skromną, ale malowniczą, np. rozlatujące się wiejskie chałupy¹³.

Il. 4. Zofia Wichman, *Akt kobiecy*, karta 31 ze *Szkicownika*, 1916, ołówek, papier, 21,0 x 16,5 cm, dzięki uprzejmości Muzeum Narodowego w Poznaniu.

Łatwo sobie wyobrazić, że gdyby nie przedwczesna śmierć, artystka operująca tak syntetyczną linią szybko podjęłaby eksperymenty formalne, zmierzając ku dalszemu uproszczeniu i geometryzacji przedstawień, dołączając w ten sposób do środowiska warszawskiej awangardy hołdującej abstrakcji geometrycznej – chociażby z tego względu warto przypomnieć jej postać. Niniejszy artykuł rozwija problem zasygnalizowany w katalogu monograficznej wystawy Nicz-Borowiakowej. Jest próbą rekonstrukcji biografii i twórczości wcześniej zmarłej i zapomnianej artystki, nie wyczerpuje jednak tematu.

Obecnie znanych jest niewiele dokumentów związanych bezpośrednio z Zofią Wichman, dlatego też nie udało się ustalić dokładnej daty ani miejsca jej urodzenia. Skąpe informacje biograficzne zawarte są w materiałach źródłowych związanych z jej śmiercią. Z aktu zgonu¹⁴, spisane 16 czerwca 1919 roku w warszawskiej parafii rzymskokatolickiej św. Barbary, wiadomo, że była córką¹⁵ Marianny (z domu Marszałkowskiej) i Antoniego Wichmanów. Ojciec artystki był ogrodnikiem plantacji miejskich w Warszawie¹⁶. Ukończył działającą w latach 1879 – 1886 Szkołę Ogrodniczą Warszawską przy Ogrodzie Pomologicznym. Następnie, jak czytamy w jego nekrologu, „zajmował szereg posad prywatnych”¹⁷ w rozrzuconych niemalże po całym zaborze rosyjskim majątkach ziemskich¹⁸, a w latach 1900–1913 był zatrudniony w Parku Aleksandrowskim na warszawskiej Pradze¹⁹. Zmarł 18

sierpnia 1913 roku. W chwili śmierci Zofii nie żyła już także jej matka, która – zmarła 13 czerwca 1917 roku w wieku 49 lat. Owdowiawszy, pracowała jako robotnica²⁰, co unaocznia, jak drastycznie musiały się wtedy pogorszyć warunki bytowe rodziny Wichmanów. Miało to wpływ także na wybory życiowe przyszłej artystki, która już wówczas najprawdopodobniej pracowała zarobkowo jako nauczycielka rysunków w którejś z warszawskich szkół miejskich²¹.

Zgodnie ze wspomnianym aktem zgonu, Wichmanówna zmarła 26 maja 1919 r. w Warszawie, w wieku 23 lat; przyczyna nie została podana. W nekrologu ufundowanym przez jej koleżanki i kolegów z WSSP pojawiła się inna, późniejsza data śmierci – 6 czerwca²². Podano w nim także szczegóły pogrzebu, który odbył się 17 czerwca na cmentarzu na warszawskim Bródnie: trumna z doczesnymi szczątkami zmarłej miała zostać przetransportowana z kaplicy pogrzebowej przy ul. Tytusa Chałubińskiego (kompleks Szpitala Dzieciątka Jezus) o dziewiątej rano. W dokumentach przechowywanych w archiwum Zarządu Cmentarza Bródnowskiego znajduje się zapis informujący, że w czerwcu 1919 roku została tam pochowana nauczycielka Zofia Wichman; zachowała się również wzmianka o wniesionej opłacie za pogrzeb w wysokości 80 marek polskich. Był to tzw. grób „pod linię”, co oznaczało, że powyższa należność obejmowała jedynie koszty pochówku, co gwarantowało nienaruszalność grobu przez kolejne dwadzieścia lat (w rzeczywistości istniał on do 1982 roku)²³.

W zbiorach rodzinnych Nicz-Borowiakowej przetrwały fotografie i pamiątki świadczące o jej bardzo bliskich, trwających od wczesnych lat młodzieńczych relacjach z Zofią Wichman. Cztery spośród zachowanych zdjęć przedstawiają grupę dziewcząt w towarzystwie kilku starszych wiekiem osób podczas „szkolnej wycieczki do Wilanowa”, jak interpretuje to Joanna Sosnowska²⁴.

Il. 5. Autor nieznany, Zofia Wichman (druga od lewej w pierwszym rzędzie) w gronie koleżanek z pensji Tołwińskich w Altanie Chińskiej w Wilanowie, przed 1911, fotografia, zbiory prywatne.

Rozpoznać na nich można zarówno Niczównę, jak i Wichmanównę. Na tej podstawie wspomniana badaczka stwierdza, że znały się z czasów szkolnych, a fotografie przedstawiają uczennice warszawskiej pensji Tołwińskich, do której w latach 1906–1911 uczęszczała Niczówna²⁵. W zachowanych *Księgach cenzuralnych* z dwóch lat szkolnych 1911/1912 oraz 1912/1913²⁶ nie ma ich nazwisk. Decyzję o przerwaniu nauki mogły więc podjąć wspólnie w tym samym czasie. W dziennikach dla klas piątej²⁷ (rok szkolny 1911/1912) i szóstej (rok szkolny 1912/13) odnaleźć można kilka nazwisk, przypuszczalnie ich koleżanek z pensji, które pojawiają się również pod wpisami w pamiętniku Niczówny, przechowywanym w zbiorach rodzinnych. Były to wpisana z datą 28 października 1910 roku Helena Makuszycka²⁸ oraz Janina („Jana”) Hebczyńska²⁹, natomiast niejaka „Nyla Blochówna”, podpisana pod notatką: „Naszej miłej artystce” z 10 października 1910 roku, to najprawdopodobniej Maria Bloch³⁰. W pamiętniku znajduje się też akwarela na delikatnym szkicu ołówkowym przedstawiająca pysk owczarka collie, sygnowana Z. Wichman. 21/X 1913 r.³¹ Jest to obecnie najwcześniejsza znana datowana praca, jaka wyszła spod jej ręki. Rysunek zdradza już znaczną biegłość w opanowaniu techniki akwareli. Może również stanowić podstawę do przypisania artystce kompozycji, o podobnie opracowanej plamie barwnej, znajdujących się we wczesnym, datowanym na ok. 1913–1916 roku, niewielkich rozmiarów szkicowniku również ze zbiorów rodzinnych Nicz-Borowiakowej³². Jest on o tyle intrygujący, że istnieją przesłanki, by sądzić, iż zawiera rysunki obu

przyjaciółek. Jednocześnie znajdujące się w nim prace ołówkowe są mocno zróżnicowane pod względem opanowania warsztatu, co – wraz z datowaniem – sugerowałoby, że mamy do czynienia z zapisem postępów w nauce ich autorek, zakładając, że domysły odnośnie do ich identyfikacji są prawidłowe.

Nasuwa się w związku z tym pytanie o przebieg edukacji plastycznej obu artystek. Pewnych wskazówek dostarcza wspomniany już, sygnowany przez Wichmanównę, szkicownik ze zbiorów MNP. Na wewnętrznej stronie okładki znajduje się wykonana niebieskim tuszem okrągła pieczęć warszawskiego Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej. Od początku istnienia placówki, czyli od 1891 roku, jej muzealne funkcje, a więc gromadzenie i opisywanie kolekcji, były mocno zmarginalizowane³³, rzeczywistym celem jej twórców było bowiem prowadzenie szkoły rysunkowej o profilu zawodowym dla rzemieślników z wykładowym językiem polskim, co wówczas było zakazane w zaborze rosyjskim, jednocześnie otwartej na kształcenie kobiet³⁴. „Stworzono więc” – jak pisał w 1925 roku Zenon Żniński, jeden z założycieli instytucji – „małe muzeum, przy którym w dużych salach, przeznaczonych jakoby do dowolnego kopiowania przez młodzież rzemieślniczą okazów muzealnych, odbywały się po polsku systematyczne kursy rysunku”³⁵. Działalności edukacyjnej nie przerwano po wybuchu I wojny światowej – wśród zajęć w roku szkolnym 1915/1916 były m.in. cieszące się renomą kursy rysunku ręcznego i akwareli dla sekcji żeńskiej kierowane przez Marię Zarembę-Słupską, a także kurs architektoniczno-zdobniczy prowadzony przez wybitnego architekta Romualda Gutta³⁶, być może kluczowy dla wykształcenia Wichmanówny. W 1916 roku zreorganizowano naukę w kierunku szkoły zawodowej, obejmującej trzyletnie dzienne kursy zdobnictwa (określane mianem Szkoły Sztuk Zdobniczych³⁷), popołudniowe kursy rysunków ręcznych oraz wieczorne kursy zawodowe³⁸. W czasie wojny władze placówki podejmowały także działania na rzecz biedniejszej młodzieży, czego wyrazem było m.in. wprowadzenie w 1915 roku regulaminu *Kółka samopomocy*, przy którym zorganizowano sprzedaż „materiałów piśmiennych i rysunkowych dla uczniów kursów przy Muzeum”³⁹. Wichmanówna mogła więc w ten sposób nabyć wspomniany szkicownik, a znajdujące się w nim rysunki powstały w trakcie zajęć, w których uczestniczyła przed rozpoczęciem nauki w WSSP. Możliwe też, że wspomniany rys dekoracyjności widoczny w jej pracach, jest właśnie wynikiem kształcenia na muzealnych kursach.

Na studia wieczorowe w pracowni Lentza w WSSP zapisała się 25 września 1916 roku⁴⁰, jako adres zamieszkania podając ul. Aleksandrowską 2 na warszawskiej Pradze. Naukę ponownie podjęła dopiero 12 stycznia 1918 roku, czyli w drugim semestrze roku akademickiego 1917/1918; mieszkała już wówczas na ul. Wspólnej 18, w mieszkaniu nr 28. Ten sam adres podała przy wpisie na kolejny rok akademicki, którego dokonała 30 września 1918 roku. Było to jednocześnie lokum, które po śmierci ojca w lipcu 1916 roku razem z matką i starszym bratem zajmowała Maria Niczówna⁴¹. Przeprowadzka Wichmanówny do przyjaciółki, z którą najprawdopodobniej mieszkała do swojej śmierci⁴², mogła być związana z tragediami, jakie dotknęły jej rodzinę w tym czasie – odejściem najpierw matki (w czerwcu 1917 roku), a następnie starszej siostry, Lucyny (pod koniec grudnia tego samego roku)⁴³. Wyjaśnia to też, dlaczego relatywnie dużo jej prac zachowało się w zbiorach rodzinnych Nicz-Borowiakowej.

Można również podejrzewać, że oba wydarzenia stały się powodem odnotowanej w dokumentach WSSP przerwy w nauce. Na ten czas przypadają dwa epizody z biografii Wichmanówny – pobyt w Więśławicach (Więclawicach) pod Włocławkiem oraz w Skłótach koło Kutna. W Więśławicach uczestniczyła w dekoracji wnętrza tamtejszego pałacu⁴⁴. Jego ówczesny właściciel, Stanisław Zygmunt Kretkowski, uważany za „rodzinnego ekscentryka”, utrzymywał liczne kontakty ze środowiskiem artystycznym Warszawy. Sam również z pasją oddawał się sztukom pięknym – podobno rzeźbił i malował⁴⁵. Jeszcze przed wybuchem I wojny światowej zlecił Czesławowi Przybylskiemu modernizację pałacu (założono tam wówczas m.in. wodociągi i kanalizację)⁴⁶, a niedługo potem grupa młodych artystów, studentów WSSP, kierowana przez Leonarda Pękalskiego (ucznia Edwarda Trojanowskiego), wykonała malowidła ściennie w sieni paradnej i prawdopodobnie również w sali jadalnej oraz/lub w salonie. Byli wśród nich studiujący w pracowni Stanisława Lentza: Henryk Stażewski, autor „ornamentalnej polichromii ścian sieni i salonu”⁴⁷, oraz oczywiście Wichmanówna. Dekoracje rzeźbiarskie miały być dziełem

Mikołaja Sokolnickiego i Aleksandra Żurakowskiego (ucznia Edwarda Wittiga). Ponadto Stażewski oraz Henryk Sokołowski, również z pracowni Lentza, namalowali „kopie konterfektów przodków Kretkowskich”⁴⁸. Sportretowali też żyjących członków rodziny: Sokołowski - Bronisława Kretkowskiego⁴⁹, Stażewski natomiast – brata właściciela Więśławic, Ignacego Zygmunta Władysława Kretkowskiego⁵⁰, (podobno) samego Stefana Zygmunta i Marię Kretkowską z Baruchowa, a także namalował „dwa portrety Bronki – dziewczyny wiejskiej w słońcu”⁵¹.

Nie zachowały się żadne dokumenty, które mogłyby precyzyjnie określić zarówno czas powstania malowideł w pałacu, jak i autorstwo poszczególnych ich elementów. Zgodnie z tradycją rodzinną Kretkowskich Wichmanówna wykonała dekorację tzw. „dywanową” na suficie paradnej sieni⁵² – składała się ona z „regularnych małych ośmiokątów, pośrodku [znajdowało się – przyp. aut.] duże panneau ujęte w bordiurę z anthemionu i astragalu”⁵³. W centralnej części panneau umieszczono kompozycję przedstawiającą trzy gracje. Autorki dokumentacji konserwatorskiej pałacu, Hanna Horwatt-Bożyczko oraz Małgorzata Szczepańska, stwierdziły: „Niewątpliwie Zofia Wichman była autorką plafonu zdobiącego niegdyś centralną część sufitu paradnej sieni. Czy wykonała pozostałą część dekoracji dywanowej sufitu, pozostaje kwestią wątpliwą”⁵⁴. Niestety w momencie sporządzania dokumentacji kompozycja z panneau była już całkowicie zniszczona⁵⁵. Zachowane fragmenty namalowane zostały w zielonkawo-ugrowych odcieniach brązu na białym tynku⁵⁶. Ponadto, zdaniem konserwatorek kolejnym dziełem Wichmanówny w pałacu „mogły być malowidło we wnętrzu owalnej ramy na ścianie podłucza, wykonane prawdopodobnie na zasadzie tapety, oraz malowidło pejzażowe w samym podłuczu”⁵⁷; zachowały się resztki tego ostatniego⁵⁸, niestety niezmiernie trudne do zidentyfikowania. Niemal w całości ocalało natomiast przedstawienie znajdujące się poniżej pejzażu, na którym po prawej stronie widać postać leżącej muzy Erato, opiekunki poezji miłosnej, trzymającą w rękach kitarę, a nad jej stopami z prawej strony kompozycji unosi się na skrzydłach Eros. Kwatera „podtrzymywana” jest przez namalowanego orła z rozpostartymi skrzydłami⁵⁹.

Wśród prac na papierze przypisywanych Nicz-Borowiakowej nie ma żadnych szkiców, które można by powiązać bezpośrednio z opisywanymi śladami dekoracji w Więśławicach. Znajdują się w nich natomiast rysunki, być może będące wstępnymi projektami innych polichromii do obecnie niezidentyfikowanych obiektów. Nie ma też jednoznacznej pewności, która z zaprzyjaźnionych artystek jest ich autorką. Na pewno z Wichmanówną powiązać można niewielkich rozmiarów *Szkic dekoracyjny aktu* wykonany akwarelą na szkicu ołówkowym, znajdujący się obecnie w zbiorach Fundacji Signum, błędnie przypisywany Nicz – Borowiakowej⁶⁰. Na rewersie rysunku przedstawiającego leżący akt kobiecy znajduje się ołówkowy napis, wykonany ręką Wichmanówny – niestety częściowo nieczytelny, ale i niepełny, bowiem kartka została przerwana na pół: „Fryz ścienny przeznaczony do [...] / wymiary są następujące: wys[...] / Rysunek przygotowa[...] / I Rysunek przygotowany do / może być pięć kolorów. II / użyte [nieczytelne – przyp. aut.] / z motywami roślinnymi. / w wyżej wskazanych [nieczytelne – przyp. aut.] można p[...] / III Wymiar jednego [nieczytelne – przyp. aut.]”. Wynika z tego niezbiecie, że polichromie w pałacu w Więśławicach nie były jedynymi tego typu pracami, jakie w trakcie swojego krótkiego życia wykonała Wichmanówna – mogło być ich więcej.

Nie ma natomiast żadnych dowodów na to, że jej pobyt w Skłótach (i okolicznych miejscowościach), udokumentowany zespołem prac z około połowy 1917 roku, był również związany z dekoracją tamtejszego dworu. Zespół tworzą rysunki (luzem i w szkicownikach) wykonane ołówkiem i kolorowymi kredkami, przedstawiające m.in. wiejskie zabudowania w Podczachach, dwór w Skłótach czy zwierzęta hodowlane⁶¹. Nie wiadomo, czy cokolwiek łączyło Niczównę i Wichmanównę⁶² z właścicielami majątku, Danglami, ale widok reprezentacyjnej wschodniej elewacji dworu⁶³ w jednym ze szkicowników świadczy o tym, że musiały w tym czasie przebywać tam w gościnie.⁶⁴

II. 6. Zofia Wichman, *Dwór w Skłótach*, karta nlb. ze *Szkicownika*, ok. 1917, kredki, ołówek, papier, 16 x 22 cm, zbiory prywatne.

W albumach fotograficznych należących do Nicz-Borowiakowej zachował się unikatowy zbiór kilkudziesięciu zdjęć z okresu jej studiów w WSSP⁶⁵. Dokumentują one zarówno oficjalne życie uczelni, jak i prywatne wydarzenia z udziałem zaprzyjaźnionego grona studentek i studentów. Na wielu z nich pojawia się także Wichmanówna, w towarzystwie Hanny Rudzkiej (późniejszej Cybisowej), Eugenii Szepietowskiej, Teresy Żarnowerówny, Jacka Dąbrowskiego, Józefa Pelczyńskiego, Mieczysława Szczuki, Stażewskiego, Stanisława Zalewskiego i wielu innych, obecnie trudnych do zidentyfikowania osób, studiujących w WSSP w latach 1916 – 1919⁶⁶.

II. 7. Autor nieznan, *Studenci Warszawskiej Szkoły Sztuk Pięknych*, stoją od prawej: Zofia Wichman, Jacek Dąbrowski, Józef Pelczyński, Maria Niczówna, trzeci od lewej: Henryk Stażewski, siedzą od prawej: Stanisław Zalewski, druga od lewej: Hanna Rudzka, 1916-1918, fotografia, zbiory prywatne.

Jest wśród tych fotografii jeszcze jedna, o wyjątkowym znaczeniu – przedstawiająca trójkę przyjaciół, Niczównę, Pelczyńskiego i Zalewskiego – na tle ściany, na której widnieją prace Wichmanówny.

II. 8. Autor nieznan, *Stanisław Zalewski, Józef Pelczyński i Maria Niczówna na tle pośmiertnej wystawy prac Zofii Wichman w gmachu WSSP*, 1919, fotografia, zbiory prywatne.

Jej zawieszona między rysunkami podobizna, otoczona czarną szarfą i udekorowana bukietem kwiatów, jednoznacznie wskazuje, że zdjęcie dokumentuje skromną (choć prezentującą ponad czterdzieści prac) wystawę upamiętniającą zmarłą koleżankę, którą w gmachu uczelni przygotowali jej koledzy. Jest to jedyny zachowany ślad

tego przedsięwzięcia. Trudno oprzeć się wrażeniu, że tylko głęboka przyjaźń, jaka łączyła Marię Niczównę z Zofią Wichman, ocaliła tę drugą przed całkowitym zapomnieniem. Niniejszy artykuł jest tylko drobnym krokiem w kierunku przywrócenia młodo zmarłej utalentowanej artystki do pamięci zbiorowej. Należy wyrazić nadzieję, że w przyszłości uda się dotrzeć do kolejnych dokumentów i materiałów z nią związanych, co być może pozwoli na pełniejsze nakreślenie jej sylwetki twórczej.

Bibliografia

Adresy Warszawy na rok 1909, oprac. A. Żwan, Gebethner i Wolff, Warszawa 1909.

Archiwum Państwowe w Warszawie, Pensja Pani Tołwińskiej, Księgi cenzuralne, 1911–1913, sygn. 72/123/0.

Awangardzistka. Maria Nicz-Borowiakowa (1896–1944), red. A. Salamon-Radecka, A. Skalska, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznań 2022 (katalog wystawy w Muzeum Narodowym w Poznaniu, 7.08–27.11.2022).

Celińska E., Gruszczyńska M., *Więśławice*, w: *Materiały do dziejów rezydencji w Polsce*, t. 1, cz. 3: *Kujawy wschodnie*, red. S. Kunikowski, Lega – Oficyna Wydawnicza Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, Włocławek 2004.

Ciołek G., Plapis W., *Materiały do słownika twórców ogrodów polskich*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1968.

Dłutek M., *Warszawskie Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej. Rys historyczny*, w: *W kręgu sztuki przedmiotu. Studia ofiarowane Profesor Irenie Huml przez przyjaciół, kolegów i uczniów*, red. M. Dłutek, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Muzeum Mazowieckie, Warszawa–Płock 2011.

Dybczyńska-Bułyżko A., *Kształt dla chaosu. Twórczość Romualda Gutta a problemy polskiego modernizmu*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2008.

Gurowska T., Bittner W., *Ewidencja parku zabytkowego w Skłótach – województwo płockie*, Warszawa 1992, Archiwum Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, sygn. 7672, [online:] <https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-271087/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_10_EN.514302/37> [dostęp: 18 października 2023].

Huml I., *Warszawskie szkolnictwo artystyczne dla kobiet na przełomie XIX i XX wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 1999, t. 47, z. 4, [online:] <<https://ojs.tnku.pl/index.php/rh/article/download/4315/4285>> [dostęp: 23 sierpnia 2023].

Jonkajtys-Luba G., *Czesław Przybylski*, Arkady, Warszawa 1989.

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 11, z. 18: *Włocławek i okolice*, red. J.Z. Łoziński, B. Wolff-Łozińska, oprac. W. Puget, M. Paździor, T. Chrzanowski, M. Kornecki, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1988.

Kotula K., *Henryk Sokołowski 1891–1927. Włocławski malarz i pedagog*, „Rocznik Muzealny” 2008, t. 12.

Kotula K., *Henryk Sokołowski (1891 – 1927)*, w: *Włocławski Słownik Biograficzny*, t. 5, red. S. Kunikowski, Lega – Oficyna Wydawnicza Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, Włocławek 2008.

Kretkowska-Kiersnowska T., *Stefan Zygmunt Kretkowski*, w: *Ziemianie polscy XX wieku. Słownik biograficzny*, cz. 1, red. A. Arkuszewski et al., wyd. 2 uzupełnione, Wydawnictwo DiG, Warszawa 1999.

Kronika bieżąca. Ś.p. Antoni Wichman, „Ogrodnik” 1913, nr 34.

Nekrologia. Ś.P. Antoni Wichman, „Kurier Warszawski” 1913, nr 230.

Nekrologia. Ś.P. Zofia Wichmanówna, „Kurier Warszawski” 1919, nr 163.

Ogólna lista uczniów Warszawskiej Szkoły Sztuk Pięknych oraz rachunek wpłaconych wpisów 1916/1917–1919/1920, Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie.

Pałac w Więclawicach. Dokumentacja historyczno – architektoniczna wykonana na zlecenie wojewódzkiego konserwatora we Włocławku, oprac. H. Horwatt-Bożyczko, M. Szczepańska, Toruń 1982/83, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu, Delegatura we Włocławku

Piwocki K., *Spis studiujących w Warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych oraz w Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie w latach 1904–1963/64*, w: idem, *Historia Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. 1904–1964*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1965.

Program prac konserwatorskich przy wystroju malarskim sieni parady pałacu w Więclawicach, oprac. H. Horwatt-Bożyczko, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu, Delegatura we Włocławku, Toruń 1983.

Stasiak P.A., *Celina z Dąglów Fijałkowska – poetka zapomniana?*, „Kutnowskie Zeszyty Regionalne” 2008, t. 10.

Stasiak P.A., *Pałace i dwory gminy Krośniewice*, „Kutnowskie Zeszyty Regionalne” 2000, t. 4.

Sprawozdanie Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej w Warszawie, dwudzieste czwarte za czas od 1 lipca 1915 do 30 czerwca 1916, Wydawnictwo S. Orgelbrand i Synowie, Warszawa 1916.

Sprawozdanie Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej w Warszawie, dwudzieste piąte za czas od 1 lipca 1916 do 30 czerwca 1917, Wydawnictwo S. Orgelbrand i Synowie, Warszawa 1917.

Sławiński T., *Kretkowscy i ich dzieje od połowy XIV w.*, Lega – Oficyna Wydawnicza Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, Włocławek–Warszawa 2007.

Sztuka wszędzie. Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie 1904–1944, red. J. Gola, M. Sitkowska, A. Szewczyk, Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie, Warszawa 2012 (katalog wystawy w Zachęcie Narodowej Galerii Sztuki, 4.06–26.08.2012).

Waniewska J., *Portrety Kretkowskich*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1988, t. 32, [online:] <<https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/roczmuzwarsz1988/0295/image,info>>, [dostęp: 19 sierpnia 2023].

Wykaz muzeów i placówek o charakterze muzealnym na ziemiach Rzeczypospolitej, w: *Studia o muzealnej pamięci na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej do roku 1918*, red. T.F. de Rosset, A. Tołysz, M. Wawrzak, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2020, [online:] <http://muzeumpamieci.umk.pl/wp-content/uploads/2021/03/NPRH3_Studia_o_muzealne_pamieci_na%20ziemach_dawnej_Rzeczypospolitej.pdf> [dostęp: 13 lipca 2023].

Żniński Z., *Dydaktyczne ujęcie nauki rysunku zdobniczego w Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej*, „Sztuka w Rzemiośle. Organ Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej w Warszawie” 1925, z. 2, s. 3–10.

Żniński Z., *Muzeum Sztuk Zdobniczych i jego rola w kulturalnym i ekonomicznym odrodzeniu Polski*, „Sztuka w Rzemiośle. Organ Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej w Warszawie” 1925, z. 1, s. 3–7.

1. Dalej: MNP. ↵

2. Więcej na ten temat zob.: A. Salamon-Radecka, *Warszawski tygiel awangardy, czyli co da się wyczytać ze szkicowników Marii Nicz-Borowiakowej*, w: *Awangardzistka. Maria Nicz-Borowiakowa (1896–1944)*, red. A.

- Salamon-Radecka, A. Skalska, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznań 2022 (katalog wystawy w Muzeum Narodowym w Poznaniu, 7.08–27.11.2022), s. 37–39. ↵
3. „Sztuka wszędzie. Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie 1904–1944”, Zachęta Narodowa Galeria Sztuki, Warszawa, 5.06–26.08.2012. ↵
4. *Aneks*, w: *Awangardzistka...*, op. cit., s. 297, poz. 1. ↵
5. Artystka do 1922 (ślub z Józefem Borowiakiem) posługiwała się panieńską formą nazwiska – Niczówna. ↵
6. Dalej: WSSP. ↵
7. „Awangardzistka. Maria Nicz – Borowiakowa (1896–1944)”, Muzeum Narodowe w Poznaniu, 7.08–27.11.2022. ↵
8. Artystka w omawianym okresie życia używała obu form swojego nazwiska: Wichman albo Wichmanówna. ↵
9. *Aneks*, op. cit., s. 297, poz. 1–9. ↵
10. W tym miejscu chciałabym bardzo serdecznie podziękować rodzinie artystki za udzieloną mi pomoc. ↵
11. *Katalog oeuvre*, w: *Awangardzistka...*, op. cit., poz. III.1., il. 117, s. 205; poz. V.1., il. 207, s. 280. ↵
12. W katalogu wystawy „Awangardzistka...” szkicownik, w którym znajduje się rysunek przedstawiający gałązkę miechunki rozdętej, został przypisany Nicz-Borowiakowej, jednak po ponownej analizie dostępnych materiałów i porównaniu cech stylistycznych prac obu artystek atrybucję tę należy zmienić na rzecz Zofii Wichman (*Katalog oeuvre*, op. cit., poz. III.4.; il. 114, s. 204). Bardzo możliwe, że *Szkic botaniczny* (Ibidem, poz. II.A.2, il. 116, s. 205) również nie jest dziełem Nicz-Borowiakowej, trudno go jednak jednoznacznie przypisać innemu artyście. ↵
13. Joanna Sosnowska słusznie zauważyła, że wśród prac prezentowanych na pośmiertnej wystawie Wichmanówny, urządzonej przez jej kolegów z WSSP, uwiecznionych na jedynej fotografii zachowanej w zbiorach rodziny Nicz-Borowiakowej [il. 5.], przeważały najprawdopodobniej akwarelowe pejzaże; mniej było portretów (a tego przede wszystkim artystka musiała się uczyć jako studentka Stanisława Lentza) i projektów dekoracyjnych detali. (J. Sosnowska, *Maria Nicz-Borowiakowa w Warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych. Środowisko*, w: *Awangardzistka...*, op. cit., s. 77; il. 23, s. 78). ↵
14. Akt zgonu nr 1–2/1521/1919, księga zgonów parafii rzymskokatolickiej św. Barbary w Warszawie, Urząd Stanu Cywilnego m. st. Warszawy. ↵
15. Jak wynika z kwerendy przeprowadzonej w Archiwum Państwowym w Warszawie Zofia miała siedmioro rodzeństwa: Józefa (ur. 24 marca 1889, zob. Archiwum Państwowe w Warszawie [dalej: APW], Oddział w Grodzisku Mazowieckim, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Mikołajewie, Akt nr 67/1890), Lucynę (ur. 30 czerwca 1890, zob. ibidem, Akt nr 56/1890), Mariana (ur. 11 grudnia 1891, zob. APW, Oddział w Grodzisku Mazowieckim, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Sochaczewie, Akt nr 256/1891), Helenę (ur. 16 stycznia 1894 – zob. *Dąbrowa Wielka. Urodzenia 1894*, oprac. L. Kocoń, Katalog Szlachty, <<http://www.katalogszlachty.com/indexy/dabrowa-wielka-urodzenia-1894/>> [dostęp: 29 sierpnia 2023]; zm. 2 października 1931 – zob. APW, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Trójcy w Warszawie, Akt nr 168/1931), Tadeusza (ur. 26 października 1898 – zob. APW, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Rembertowie, Akt nr 106/1898, zm. 29 kwietnia 1916, zob. APW, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Floriana w Warszawie, 1916, Księga zgonów tom 1, Akt nr 898/1916), Kazimierza Wiktora (ur. 5 marca 1901, zob. APW, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Floriana w Warszawie, Akt nr 493/1901) oraz Marię Jadwigę (ur. 8 listopada 1905, zob. APW, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Floriana w Warszawie, Akt nr 2960/1905). ↵
16. *Nekrologia*. *Ś.P. Antoni Wichman*, „Kurier Warszawski” 1913, nr 230, s. 3.; *Kronika bieżąca*. *Ś.p. Antoni Wichman*, „Ogrodnik” 1913, nr 34, s. 545–546; G. Ciołek, W. Plapis, *Materiały do słownika twórców ogrodów polskich*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1968, s. 99. ↵
17. *Kronika bieżąca...*, op. cit. ↵

18. Świadczą o tym miejsca urodzenia jego dzieci, zapisane w aktach parafialnych dokumentujących udzielone im sakramenty chrztu świętego (zob. przypis 15). ↵
19. *Adresy Warszawy na rok 1909*, oprac. A. Żwan, Gebethner i Wolff, Warszawa 1909, s. 59; 376. ↵
20. APW, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Floriana w Warszawie, Księga zgonów, cz. 1, Akt nr 1230/1917, Szukaj w Archiwach, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/en/jednostka/-/jednostka/29949613?_Jednostka_delta=20&_Jednostka_resetCur=false&_Jednostka_cur=11&_Jednostka_id_jednostki=29949613> [dostęp: 23 lutego 2023]. ↵
21. *Nekrologia. Ś.P. Zofia Wichmanówna*, „Kurier Warszawski” 1919, nr 163, s. 14; Zob. też zapis w jednym z zachowanych szkicowników artystki: „Do Wydziału Szkolnego / stoł. m. Warszawy / od Zofii Wichman / nauczycielki / rysunków przy / ul. Jerozolimskiej / 14 Nr 33” (*Aneks*, op. cit., poz. 2, s. 297). Nie udało się ustalić, w której szkole pracowała Wichman. ↵
22. Nekrolog ukazał się w prasie dzień przed spisaniem aktu zgonu, co mogło mieć związek z przyczyną zgonu Wichman (podobnie jak brak jednoznacznej daty śmierci oraz długi czas oczekiwania na pochówek); niestety nie udało się dotąd ustalić jakichkolwiek okoliczności tego wydarzenia. Nie ma natomiast wątpliwości, że chodzi o jedną i tę samą osobę. (Zob. *Nekrologia. Ś.P. Zofia Wichmanówna...*, op. cit.). ↵
23. Dziękuję dyrektorowi Cmentarza Bródzieńskiego, ks. prałatowi dr Jerzemu Gołębiowskiemu, za wszelkie udzielone mi informacje. ↵
24. J. Sosnowska, op. cit., s. 67; il. 4. s. 63. ↵
25. Ibidem, s. 62–63; A. Salamon-Radecka, *Kalendarium życia Marii Nicz-Borowiakowej*, w: *Awangardzistka ...*, op. cit., s. 112. ↵
26. APW, Pensja Pani Tołwińskiej, Księgi cenzuralne 1911–1913, sygn. 72/123/0. ↵
27. Niczówna (a zapewne też Wichmanówna), przerwały naukę po czwartej klasie (rok szkolny 1910/1911); gdyby ją kontynuowały w roku szkolnym 1911/1912 powinny być w piątej klasie, a w 1912/1913 – w szóstej. Notabene w programie dla klasy szóstej nie było już lekcji rysunków. ↵
28. Klasa V (1911/1912), APW, Pensja Pani Tołwińskiej, op. cit., sygn. 72/123/6, poz. 20, s. 8; Klasa VI (1912/1913), ibidem, sygn. 72/123/15, poz. 25, s. 10. ↵
29. Klasa V (1911/1912), ibidem, sygn. 72/123/6, poz. 12, s. 6; Klasa VI (1912/1913), ibidem, sygn. 72/123/15, poz. 16, s. 8. ↵
30. Klasa V (1911/1912), ibidem, sygn. 72/123/6, poz. 2, 2. 8; Klasa VI (1912/1913), ibidem, sygn. 72/123/15, poz. 4, s. 2. ↵
31. *Katalog oeuvre*, op. cit., poz. V.1.; il. 207, s. 280. ↵
32. Ibidem, poz. III.1. (il. 117, s. 205). ↵
33. *Wykaz muzeów i placówek o charakterze muzealnym na ziemiach Rzeczypospolitej*, w: *Studia o muzealnej pamięci na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej do roku 1918*, red. T.F. de Rosset, A. Tołysz, M. Wawrzak, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2020, s. 616, [online:] <http://muzeumpamieci.umk.pl/wp-content/uploads/2021/03/NPRH3_Studia_o_muzealne_pamieci_na%20ziemach_dawnej_Rzeczpospolitej.pdf> [dostęp: 13 lipca 2023]. ↵
34. I. Huml, *Warszawskie szkolnictwo artystyczne dla kobiet na przełomie XIX i XX wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 1999, t. 47, z. 4, s. 297–312, [online:] <<https://ojs.tnku.pl/index.php/rh/article/download/4315/4285>> [dostęp: 23 sierpnia 2023]. ↵
35. Z. Żniński, *Muzeum Sztuk Zdobniczych i jego rola w kulturalnym i ekonomicznym odrodzeniu Polski*, „Sztuka w Rzemiośle. Organ Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej” 1925, z. 1, s. 5. ↵
36. *Sprawozdanie Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej w Warszawie, dwudzieste czwarte za czas od 1 lipca 1915 do 30 czerwca 1916*, Wydawnictwo S. Orgelbrand i Synowie, Warszawa 1916, s. 10. ↵

37. *Sprawozdanie Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej w Warszawie, dwudzieste piąte za czas od 1 lipca 1916 do 30 czerwca 1917*, Wydawnictwo S. Orgelbrand i Synowie, Warszawa 1917, s. 6. ↵
38. M. Dłutek, *Warszawskie Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej. Rys historyczny*, w: *W kręgu sztuki przedmiotu. Studia ofiarowane Profesor Irenie Huml przez przyjaciół, kolegów i uczniów*, red. M. Dłutek, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Muzeum Mazowieckie, Warszawa–Płock 2011, s. 280. ↵
39. *Sprawozdanie Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej w Warszawie, dwudzieste czwarte...*, op. cit., s. 9. ↵
40. Zob. *Ogólna lista uczniów Warszawskiej Szkoły Sztuk Pięknych oraz rachunek wpłaconych wpisów 1916/1917–1919/1920*, Archiwum ASP w Warszawie; K. Piwocki, *Spis studiujących w Warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych oraz w Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie w latach 1904–1963/64*, w idem, *Historia Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. 1904–1964*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1965, s. 229. ↵
41. A. Salamon-Radecka, *Kalendarium życia...*, op. cit., s. 112. ↵
42. Potwierdza to miejsce spisania aktu zgonu – parafia św. Barbary, pod którą podlegała ul. Wspólna. ↵
43. Lucyna Wichman zmarła 30 grudnia 1917 roku – zob. APW, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej św. Floriana w Warszawie, Księga zgonów, t. 2, Akt nr 2615/1917, Szukaj w Archiwach, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/en/jednostka/-/jednostka/29949614?_Jednostka_delta=20&_Jednostka_resetCur=false&_Jednostka_cur=11&_Jednostka_id_jednostki=29949614> [dostęp: 23 lutego 2023]. ↵
44. Literatura zawierająca skąpe informacje o pracach wykonanych w pałacu w Więslawicach obejmuje kilka pozycji, nie zachowała się jednak dokumentacja z czasów ich prowadzenia, a jedynym źródłem wiedzy na ten temat jest wnuczka brata właściciela majątku Teresa Kretkowska-Kiersnowska. Zob. *Pałac w Więslawicach. Dokumentacja historyczno-architektoniczna wykonana na zlecenie wojewódzkiego konserwatora we Włocławku*, oprac. H. Horwatt-Bożyczko, M. Szczepańska, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu, Delegatura we Włocławku, Toruń 1982–1983; *Program prac konserwatorskich przy wystroju malarskim sieni parady pałacu w Więslawicach*, oprac. H. Horwatt-Bożyczko, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu, Delegatura we Włocławku, Toruń 1983; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 11, z. 18: *Włocławek i okolice*, red. J.Z. Łoziński, B. Wolff-Łozińska, oprac. W. Puget, M. Paździor, T. Chrzanowski, M. Kornecki, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1988, s. 182; T. Kretkowska-Kiersnowska, *Stefan Zygmunt Kretkowski*, w: *Ziemiańscy polscy XX wieku. Słownik biograficzny*, cz. 1, red. A. Arkuszewski et al., wyd. 2 uzupełnione, Wydawnictwo DiG, Warszawa 1999, s. 84–86.; E. Celińska, M. Gruszczyńska, *Więslawice*, w: *Materiały do dziejów rezydencji w Polsce*, t. 1, cz. 3: *Kujawy wschodnie*, red. S. Kunikowski, Lega – Oficyna Wydawnicza Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, Włocławek 2004, s. 225–274; T. Sławiński, *Kretkowsky i ich dzieje od połowy XIV wieku*, Lega – Oficyna Wydawnicza Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, Włocławek–Warszawa 2007, s. 496–497; K. Kotula, *Henryk Sokołowski 1891–1927. Włocławski malarz i pedagog*, „Rocznik Muzealny” 2008, t. 12, s. 129–146; Eadem, *Henryk Sokołowski (1891 – 1927)*, w: *Włocławski Słownik Biograficzny*, t. 5, red. S. Kunikowski, Lega – Oficyna Wydawnicza Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, Włocławek 2008, s. 144–146. ↵
45. T. Kretkowska-Kiersnowska, op. cit., s. 84. ↵
46. T. Sławiński, op. cit., s. 497; G. Jonkajtys-Luba, *Czesław Przybylski*, Arkady, Warszawa 1989, s. 8, 26. ↵
47. *Katalog zabytków sztuki w Polsce...*, op. cit., s. 182 ↵
48. K. Kotula, *Henryk Sokołowski 1891–1927...*, op. cit., s. 145. ↵
49. Ibidem, s. 131. ↵
50. Olej na płótnie, wym. 104 × 86,2 cm, sygn. l.d.: „H. Stażewski / 1917”, wł. prywatna – zob. J. Waniewska, *Portrety Kretkowskich*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1988, t. 32, s. 333–334 (il. 28), <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/roczmuzwarsz1988/0295/image.info> [dostęp: 19 sierpnia 2023]. ↵
51. T. Sławiński, op. cit., s. 496. ↵
52. *Pałac w Więslawicach. Dokumentacja...*, op. cit., s. 53. ↵

53. *Program prac konserwatorskich...*, op. cit., s. 33. ↵
54. *Pałac w Więclawicach. Dokumentacja...*, op. cit., s. 53–54. ↵
55. Pałac nie był zniszczony w czasie II wojny światowej i w 1945 roku razem z parkiem został przejęty przez Skarb Państwa z przeznaczeniem na gminną szkołę rolniczą, której ostatecznie tam nie otwarto. Do 1976 roku mieściły się w nim mieszkania lokatorskie, po czym budynek – nieremontowany i zdewastowany – został wyłączony z użytkowania. (zob. E. Celińska, M. Gruszczyńska, op. cit., s. 242). Pierwsze, wstępne prace inwentaryzacyjne w pałacu przeprowadzili w latach 1975–1979 Wanda Puget i Marian Paździor. Sporządzona wówczas dokumentacja, uzupełniona w latach 1978–1981 przez Tadeusza Chrzanowskiego i Mariana Korneckiego, stała się podstawą opublikowanego w 1988 roku wpisu do *Katalogu zabytków sztuki w Polsce* (*Katalog zabytków sztuki w Polsce...*, op. cit., s. 182). ↵
56. *Program prac konserwatorskich...*, op. cit., s. 4. ↵
57. *Pałac w Więclawicach. Dokumentacja...*, op. cit., s. 53–54. ↵
58. *Program prac konserwatorskich...*, op. cit., s. 33. ↵
59. *Pałac w Więclawicach. Dokumentacja...*, op. cit., il. 20. ↵
60. *Katalog oeuvre*, op. cit., poz. II.G.3. ↵
61. Ibidem, poz. III.4 (k. 4.); *Aneks*, op. cit., s. 297. poz. 3–6. ↵
62. W szkicowniku ze zbiorów Fundacji Signum, przypisywanym obecnie Wichmanównie, znajduje się wpisany ręką Niczówny jej adres do korespondencji w Skłótach (Skłoty – p. Kutno / poczta Kutno / skrytka pocztowa / Nr 36”) – zob. *Aneks*, op. cit., poz. 3. Podobna notatka znajduje się również na odwrocie *Dowodu osobistego na rok akademicki 1916–1917 studenta WSSP*, należącego do Henryka Sokołowskiego, obecnie w zbiorach Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku. ↵
63. T. Gurowska, W. Bittner, *Ewidencja parku zabytkowego w Skłótach – województwo płockie*, Warszawa 1992, Archiwum Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, sygn. 7672, fot. 21, [online:] Zabytek.pl https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-271087/dokumenty/PL.1.9.ZIPOZ.NID_N_10_EN.514302/37 [dostęp: 18 października 2023]. ↵
64. Do jednego z albumów fotograficznych Nicz-Borowiakowej wklejona została fotografia Celiny Dangel (później Fijałkowskiej), córki ówczesnych właścicieli Skłót, co sugeruje bliską relację między nimi – zob. P.A. Stasiak, *Celina z Dangelów Fijałkowska – poetka zapomniana?*, „Kutnowskie Zeszyty Regionalne” 2008, t. 10, s. 287–291. ↵
65. Więcej na temat tego zbioru zob.: J. Sosnowska, op. cit., s. 62. ↵
66. Zob. A. Salamon-Radecka, *Kalendarium ...*, op. cit., s. 112. ↵

Agnieszka Salamon-Radecka

ORCID

Agnieszka Salamon-Radecka – absolwentka Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, kustosz w Gabinetie Rycin i Rysunków Muzeum Narodowego

w Poznaniu. Współkuratorka wystaw oraz współautorka towarzyszących im katalogów (m.in.: „Bunt. Ekspresjonizm poznański 1917–1925”, „Poza grupą, poza manifestem. Grafika polska dwudziestolecia międzywojennego ze zbiorów Muzeum Narodowego w Poznaniu”, „Bunt – Der Sturm – Die Action. Polscy i niemieccy ekspresjoniści – Polnische und deutsche Expressionisten”, „Graficzny warsztat ekspresjonisty. Linoryty i rysunki Stefana Szmaja (1893–1970)”, „Awangardzistka. Maria Nicz-Borowiakowa (1896–1944)”). Brała udział w licznych sesjach i konferencjach naukowych, jest autorką wielu referatów i artykułów. Naukowo zajmuje się historią polskiej grafiki artystycznej oraz rodzimej sztuki od przełomu wieków XIX i XX do współczesności, w szczególności poznańską grupą plastyczną Bunt, nacisk kładąc na dorobek Jerzego Hulewicza (1886–1941).

ISSN 2956-4158